

Sántha Kálmán¹ – Tódor Erika-Mária²¹ Kodolányi János Egyetem² Sapientia EMTE

Szövegek a szövegben. Kvalitatív kutatómódszertani szempontok az idézetek szerepéről

Napjaink tudományos konferenciáinak előadásain, a publikációkban és kutatási projektekből egyre gyakrabban tapasztalhatóak a különféle kutatómódszertani paradigmákra épülő elemzések. A kvalitatív empirikus vizsgálatok esetén, kilépve a lineáris gondolkodás keretei közül, a rendszerszemlélet válik dominánssá, így többdimenziós elemzési térben dolgozva sokoldalú összefüggések feltárására nyílik lehetőség. E többszempontú feltáráshoz a multikódolt adatok tárházával dolgozhatunk, ahol a szövegek mellett a kép, a hang- és videoadatok segítik az elemzést és a következtetések levonását.

Bevezetés

Kvalitatív vizsgálatok esetén a szöveges adatokat generáló különféle interjúk jelentik a leggyakrabban használt módszereket, de az interjúk mellett újabban a Twitter- vagy Facebook-adatok is számottevő információval láthatnak el (Rädiker és Kuckartz, 2020). Potter (1996) a kvalitatív módszertanban az elsők között volt, aki az empirikus vizsgálatok metaelemzését készítette el, egyértelmű különbséget téve az egymásnak gyakran ellentmondó tézisek, értékek, filozófiai háttér, valamint a kutatási folyamat szerkezete és az eredmény között. A kvalitatív vizsgálatok metaelemzésénél, a metodológiai követelmények biztosításának tárgyalásakor célszerű említést tenni az idézetek használatáról. Indokolt az idézetek különböző szempontok szerint történő elemzése (ld. Eldh és mtsai, 2020; Tong és mtsai, 2007), így segíthető a kvalitatív vizsgálatok módszertani fejlődése és stabilizálható a szisztematikus interjúelemzés folyamata. Ezzel összhangban, a tanulmány célja bemutatni a szövegek elemzése során megjelenő különféle idézetek alkalmazhatóságát. Az idézettípusok mellett kitérünk a hangadatok szövegekbe történő konvertálására, valamint vázoljuk az idézetek szerepét a kvalitatív (tartalom)elemzés automatizálhatósági folyamatában. Mindezt az elmélet és a kutatási gyakorlat szintetizálására törekedve tesszük.

Idézetek a kvalitatív elemzésekben

A kvalitatív adatgyűjtés és -elemzés mellett újabban az idézetek bevonásának és elemzésben való felhasználásának mikéntje is a kutatói érdeklődés fókuszába került, továbbá egyre nagyobb az elvárás az olvasók részéről is az idézetek publikációkban, kutatási

jelentésekben történő megjelenítésével kapcsolatban. Jelen tanulmányban idézetten mindazokat a vendégszövegeket értjük, melyeket szó szerint használunk bizonyos szerzői célok mentén. A hiteles idézetek a kvalitatív tanulmányok „arany standardjává” váltak az utóbbi években (Eldh és mtsai, 2020). A kvalitatív vizsgálatok formái és tartalmi elemeinek pontos megjelenítése érdekében jött létre a COREQ (COnsolidated criteria for REporting Qualitative research), amelyet több nemzetközi folyóirat használ a bírálati szempontrendszerében. A kvalitatív vizsgálatok számára készült iránymutatás egy 32 tételből álló ellenőrző lista, amelynek idézetekre vonatkozó előírásai között átgondolásra javasolt, többek között, hogy a kutatás illusztrálása, a téma és a megállapítások során milyen szerepet kaptak az idézetek (Tong és mtsai, 2007).

Az idézetek elmélyítik a megértést azáltal, hogy bevonják a résztvevők, a minta hangját az elemzésbe, így „élővé teszik” a tanulmányt, segítik a kommunikációt, hozzájárulnak a következtetések, állítások alátámasztásához. Ezért javasolt, hogy a kutatók bátran használjanak idézeteket magyarázatok nyújtására vagy akár az interjúalanyok perspektíváinak, a beszédstílusban tükröződő viszonyulásainak illusztrálására (Corden és Sainsbury, 2006; Patton, 2002; White és mtsai, 2014), és ez segíti azt, hogy az olvasó behelyezze magát, akár érzelmileg is, a vizsgált szituációba (így akár érzelmek felkelésére is alkalmasak) (Eldh és mtsai, 2020; Sandelowski, 1994).

Creswell (2012) az idézetek három típusáról beszél, amikor megkülönbözteti a diszkrét, a beágyazott és a hosszabb idézeteket. A diszkrét idézetek (1) általában könnyen olvashatók, és kis helyet foglalnak el a publikációban. Mivel a folyóiratok karakterkorláttal dolgoznak, így tapasztalat szerint a publikálás folyamán megfogalmazott lektori vélemények kevésbé engedik (többsoros) idézetek gyakori használatát. Ezért célszerű arra törekedni, hogy a diszkrét idézetek különböző perspektívákat jelezenek a vizsgálat számára és adott állítások alátámasztását segítsék maximum egy sorban. A beágyazott idézetek (2) olyan rövid idézett mondatokból állnak, amelyek felhasználhatók az elemzés előkészítéséhez, kivitelezéséhez vagy akár gondolati ugrásra, továbblépésre is lehetőséget biztosítanak. A következő példa egy pályakezdő pedagógus reflektív naplójából vett idézetet tartalmaz, amelyből kiténik a kollegiális reflexió kiemelt szerepe a tanárok reflektív gondolkodásának fejlődésében: „Van egy kolleganóm [...] elmesélem neki az ötleteimet. Kreatívnak talál és dicséri a lelkesedésem. Ez erőt ad ahhoz, hogy továbbra is így vagy még jobban tegyem a dolgom.” Az idézett szerző szerint a hosszabb idézetek (3) több összetett gondolatot tartalmazhatnak, viszont a terjedelmi korlátok miatt ritkábbak a tudományos publikációkban.

Az idézetek számát és hosszát tekintve nincsenek egzakt irányelvek, a kutatónak kell döntenie ebben a kérdésben és figyelnie kell arra is, hogy miként garantálja az idézetek kontextushoz illesztését (Eldh és mtsai, 2020; Polit és Beck, 2016). Kiemelten célszerű tekintettel lenni arra is, hogy a túlzott idézethasználat (például féloldalon vagy akár több oldalon történő folyamatos idézés vagy gyakori, minden sorban történő citálás) negatívan befolyásolja az eredményeket, nem segíti a pontos következtetések levonását és a szöveg folytonosságát, olvashatóságát (Elo és mtsai, 2014). Így az egész tanulmány tudományos paraméterei kerülnek veszélybe. Ezzel ellentétes ajánlások is léteznek, amelyek gazdag szó szerinti leírásokat preferálnak a résztvevők beszámolóinak alátámasztása érdekében (Eldh és mtsai, 2020; Noble és Smith, 2015).

Lényeges szempont az idézetek szó szerinti szerepeltetése vagy szerkesztett, tömörített formában való feltüntetése. Mindez kutatói döntés függvénye, nincs egyértelműen elfogadott ajánlás. A szó szerinti idézetek valóban közvetíthetnek egy adott tapasztalatot, érzést, de a szerkesztetlen idézetek is segíthetik a kutatási, elemzési folyamat megértését. A tömörített, rövidített idézetek szintén elfogadottak akkor, ha jelezzük azt, hogy szerkesztettük az idézetet (Eldh és mtsai, 2020). Flick (2018) megjegyzi, hogy a fókusz-csoportos interjúkban az idézetek a csoporttagok közötti asszociációk szemléltetésére is használhatók. Ezért hosszabb részletek is relevánsak lehetnek akár szerkesztett formában

is, hiszen alkalmasak egy adott struktúra, kapcsolatrendszer jelzésére.

Az online kommunikáció térhódítása által – és aktuálisan a pandémia miatt is – egyre gyakrabban célszerű szólni az aszinkron írásbeli online interjúról, ahol a kutató és az interjúalanyok közötti kommunikáció, a szövegkorpuszok létrehozása például e-mail-sorozatok keretében valósul meg. Ekkor az esetek többségében időben késleltetett írásbeli kommunikáció zajlik, amelyben az élmények és a cselekvések szinkronizációja a legalacsonyabb, az én és mások megértése szempontjából központi szerepet játszó mi-kapcsolat a legerősebben mediatizált (Schiek, 2022). Ez gyakran gondokat okozhat az értelmezésben, mivel a szemtől szembeni interakcióra jellemző jeleket (testtartás, légzés ritmusa, vokális gesztusok) nem azonos mértékben vonják be, vagy teljesen kimaradnak, bár az adatgyűjtés hatékonyságában, az elmélyült kölcsönös megértésben, a(z) interjúpartner és az interjú készítője közötti) párbeszéd során működtetett cselekvési térben meghatározó szerepet játszanak. Ahogyan a strukturált interjú erős dialogicitása és dinamikus interakciója is megköveteli az elemzés és értelmezés során az idézetek használatát, úgy az aszinkron online írásbeli interjúk (e-mailek) értelmezése is igényli az idézetek pontos alkalmazását. Az idézetek segítségével az elemzés és értelmezés különböző műveletei a maguk logikai összefüggésében tárhatóak fel. Célszerű figyelni arra is, hogy írásbeli online interjúk esetén könnyen megjeleníthetők például a strukturált interjúk szerkezeti elemei, amelyek – kutatói döntés alapján – akár át is vehetik a főszerepet.

Az idézetek alkalmazása a kutatási etikát is fókuszba helyezi: érvényesek azon általános kutatásetikai szempontok, amelyek a titoktartás védelmére, a személyazonosságot nem felfedő azonosítók következtetés használatára utalnak. Így a kutatási etika korrekt alkalmazása megakadályozza a helytelen felhasználást. Mindez az összegyűjtött adatok szisztematikus elemzését segítheti. Rädiker és Kuckartz (2020) a szisztematikus mellett számos érvet hoznak fel, kiemelik, hogy a kutatók ne „söpörjenek semmit a szőnyeg alá”, ne hagyjanak figyelmen kívül semmilyen információt, néhány eset alapján ne vonjanak le elhamarkodott következtetéseket, vagy ne építsék be egyéni meglátásaikat tapasztalati tudásuk alapján. Bármely kutatás során, különösen a tartalomalapú elemzések esetén, célszerű figyelembe venni az összes információt, ajánlott a különböző perspektívából szemlélődés, amely során az idézetek is szerepet kapnak. A többdimenziós vizsgálatoknál, az eset- és változóorientált elemzéseknél indokolttá válik, hogy a szövegkorpuszok mindegyikéből jelenítsünk meg szemléltető (releváns) idézeteket.

Meghatározó szempontnak bizonyul a követett kutatói szemlélet is. Így más szerepet kap az idézetek elemzése egy elsősorban szövegprodukción vizsgált kontextusban, ahol a kutatott minta vagy adatközlő szöveg-szintű megmutatkozása képezi az elemzés tárgyát. Ilyen például az iskolai nyelvi tájkép kutatása esetében a narratív szövegek elemzése, vagy a diskurzuselemzés a párbeszéd vizsgálatá során (Barton és Lee, 2017). A vizsgáló és vizsgált szöveg-kontinuum másik megközelítésében – például akciókutatás, részvételi kutatás, osztálytermi kutatás stb. – a kutató és a kutatott közötti párbeszéd és közös jelentésalkotás vezérli a folyamatot, így ebben az esetben a szövegalkotás és a differenciált elemzés más kutatói viszonyulásokat és elemzési technikákat feltételez (Rymes, 2020).

Meghatározó szempontnak bizonyul a követett kutatói szemlélet is. Így más szerepet kap az idézetek elemzése egy elsősorban szövegprodukción vizsgáló kontextusban, ahol a kutatott minta vagy adatközlő szövegszintű megmutatkozása képezi az elemzés tárgyát. Ilyen például az iskolai nyelvi tájkép kutatása esetében a narratív szövegek elemzése, vagy a diskurzuselemzés a párbeszéd vizsgálatát során (Barton és Lee, 2017). A vizsgáló és vizsgált szöveg-kontinuum másik megközelítésében – például akciókutatás, részvételi kutatás, osztálytermi kutatás stb. – a kutató és a kutatott közötti párbeszéd és közös jelentésszöveg vezérlés a folyamatot, így ebben az esetben a szövegalkotás és a differenciált elemzés más kutatói viszonyulásokat és elemzési technikákat feltételez (Rymes, 2020). Célszerű figyelni arra, hogy a vizsgálatokban felhasznált idézet szóbeli vagy írásbeli kommunikációs helyzet szüleménye. A szóbeli beszédhelyzetek rögzítésekor ugyanis torzító hatást gyakorolhat az a tény, hogy egy szóbeli, spontán, dinamikus, térben, időben kontextualizálható folyamatot egy statikus szövegszintű szerkezetként kívánunk rögzíteni (Bergmann, 1985 alapján Mondada, 2019).

Idézetek és a kategóriaállítás kapcsolata

Meglátásunk szerint indokolt kiemelt figyelmet szentelni annak is, hogy az idézetek megjelenítése azt szemlélteti, hogy az elemzés adatvezérelten működik és a megállapítások az adatokból származnak (Eldh és mtsai, 2020). Az adatvezérelt elemzésnél a szövegtörzsek kategorizálása az empirikus anyag alapján történik. Ekkor a kategóriák lépésről lépésre formálódnak, a kialakult kódok folyamatos rendezése – a megbízhatóság szempontjából is felülvizsgálva – elvezet a kódhierarchia kialakulásához (lásd például a Grounded Theory klasszikus verzióját – Corbin és Strauss, 2015). Ugyanakkor úgy véljük, hogy az idézetek alkalmazása az adatvezérelt elemzés mellett megengedi az elméletvezérelt és a kombinált (elméletvezérelt és adatvezérelt) elemzési módok alkalmazását is, hiszen adott (deduktív) elméletre is lehetséges a gyakorlatból, az adatokból származó idézetekkel alátámasztott példákat generálni. Az elméletvezérelt, deduktív kategóriaképzésnél a kategóriák többnyire „előregyártott”, nagy kategóriák, amelyek elsősorban a kutató sejtéseit, prekoncepcióit tükrözik a létező elméletek, hipotézisek, szakirodalom vagy kutatási kérdés alapján. Célszerű a kategóriáknak diszjunktaknak lenni, vagyis indokolt a precíz definiálás annak érdekében, hogy ne legyen átfedés közöttük (Kuckartz, 2012). Ezen a ponton indokolt az in vivo kódolás alkalmazhatóságának tárgyalása is. In vivo kódolás esetén a szövegből nyerünk kódokat, a kód neve szó szerint megegyezik a szövegben kijelölt egységgel, ezáltal a kód nevének definiálásánál idézeteket használunk fel a szövegtörzsből. Ez az eljárás a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzésben az újgenerációs szoftverek (pl. Maxqda) tárházának szerves részét képezi, így a különféle szoftverfunkciók során megjelenik az idézetekkel való munka.

Az elméletvezérelt kategóriaállításra Mayring olyan táblázatos formát javasol, amely áttekinthetővé teszi a kategóriák definiálását és a kódolási szabályrendszer használatát a konkrét kutatás során (Haberfellner és Fenzl, 2017; Mayring, 2014; Sántha, 2022). Mayring javaslatainak gyakorlatba történő átültetését egy pályakezdő pedagógus reflektív gondolkodásának feltárására irányuló vizsgálat adatain mutatjuk be (Sántha, 2018). A kvalitatív kutatás során strukturált reflektív naplót használtunk a reflektív gondolkodás elemzésére. A 3. és a 6. tanév végén megkértük a pedagógust, hogy válaszoljon a következő kérdésekre: Mít csinálok jól? Miért? Honnan tudom, hogy így kell tennem? Mivel vannak gondjaim? Miért? Hol hibázok? Milyen fejlődési lehetőségeim vannak? A naplók feldolgozása a deduktív és az induktív logika kombinációjával történt. Az elméletvezérelt, deduktív kategóriaállításnál alkalmazhatók Mayring (2014) tartalmi strukturálásra vonatkozó javaslatai, amelyekből kitűnik az idézetek szerepe is. A gyakorlati kivitelezés az alábbi lépések alapján történik: a reflektív napló strukturált jellege alapján létrehozuk

az elméletvezérelt kategóriarendszert, majd megfogalmazzuk a kategóriákra vonatkozó definíciókat. A definíciókreálást végezhetjük magunk, megalkotva olyan rendszert, amelynek megjelenését keressük a szövegtörzsben, vagy idézetszerűen korábbi publikációkból átvehetünk meghatározásokat (lásd a 2. kategóriát az 1. táblázatban). Majd a definíciók alapján a szövegtörzsből tipikus példákat keresünk, és rögzítjük a kódolási szabályokat. Az 1. táblázatban két kategóriára vonatkozóan illusztráljuk a folyamatot, amely a vizsgálatban szereplő összes kategóriára a specifikumok figyelembevételével kivitelezhető (Sántha, 2022):

1. táblázat. Elméletvezérelt kategóriaállítás és az idézetek

Kategória	Definíció	Tipikus példa – Idézetek szerepe	Kódolási szabály
Mivel vannak gondjaim (1)	A folyamatos reflektálás hozzájárul a pedagógiai tudás differenciálódásához. A reflektálás során a pedagógusokban kialakulhat és fejlődhet egy olyan elméleti és gyakorlati ismereteket tartalmazó rendszer, amely a reflexióknak köszönhetően képes átfogni a tanári munkát, így hozzájárul a hatékonyság növeléséhez. A pályakezdés éveiben a reflexiók többsége megreked a legáltalánosabb technikai szinten, többnyire arra vonatkoznak, hogy mit tesz a pedagógus, és kevésbé arra, hogy miért azt kell tennie. A 6. év utáni reflexiók magasabb szintűek, összetettebbé válnak és a tevékenység megértésére vonatkoznak.	„Látni kell magunk előtt az óra célját. Időnként úgy érzem, hogy sehogyan sem sikerül globálisan gondolkodni. Óráról órára készülök, és nem mindig vagyok biztos abban, hogy elértem, amit akartam.” (3. év utáni interjú) „A differenciálás számomra leküzdhetetlen probléma [...] nem hiszem el, hogy jó (kommunikatív, változatos, játékos, tevékenységorientált) órát lehet tartani úgy, hogy a 20 fős csoport minden tagja – a saját érdekében – megfelelően végezze a munkáját. Persze csoportmunka, pármunka mindig jelen van az órán.” (6. év utáni interjú)	Azon szövegrészeket kategorizáljuk, amelyek a kialakult elméleti és gyakorlati ismereteket tartalmazó rendszer változását, fejlődését (vagy stagnálását) jelzik.
Milyen fejlődési lehetőségeim vannak (2) (lásd itt is az idézetek szerepét)	„A társreflexió a kölcsönös reflektálást, a személyes reflexió kiterjesztését, a javító, fejlesztő szándékot, a tanári képességek megújítását, a véleménycserét jelenti [...] A szakirodalom a kölcsönös reflexiót (angolul co-reflection) „peer-reflection” vagy „peer-observation”-ként, collaborative reflection-ként illetve „peer-coaching” valamint reciprocal coaching-ként is azonosítja. Lényege, hogy a reflexió ezúttal nem csupán a tevékenykedőre (reflection) és saját tevékenysége tükrözésére irányul önmaga által (self-reflection – önreflexió), hanem egy másik tevékenység obszerválására, vagy mások megfigyelésére is (mutual reflection, observation), miközben az eredeti megfigyelő is visszajelzéseket kap: kollegiális, vagy társreflexiót.” (Mrázik, 2020. 2.).	„Jó dolognak, bár frusztrálónak találok, hogy tapasztaltabb kollegáim hospitáljanak az óráimon. De ők talán olyan dolgokra is felhívhatnák a figyelmem, amelyeket én nem tudok felismerni.” (3. év utáni interjú)	Azon szövegrészeket kategorizáljuk, amelyek a kollegiális, társreflexió megjelenésére utalnak.

Forrás: Sántha, 2022. 45–46.

Átírás, szövegtörzsszöveg konvertálás

A szöveges adatokat generáló különféle interjúk mellett ma már a Twitter- vagy Facebook-adatok is számottevő információval látnak el (Rädiker és Kuckartz, 2020), mindez összetettebbé teszi az adatok feldolgozásának lehetőségeit. A digitális korban számos olyan technikai eszköz áll rendelkezésre, amelyekkel megfelelő felvételműség produkálható a kvalitatív feldolgozás érdekében. A digitális eszközökkel létrehozott felvételek könnyen transzformálhatók a kvalitatív adatelemzést lehetővé tevő szoftverekbe, így segítik a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzést. A jelenleg rendelkezésre álló eszközökről és lehetőségekről a www.audiotranskription.de honlapról tájékozódhatunk.

A felvételek esetén számos előny és hátrány említhető, többségük magától értetődő a kezdő és a tapasztalt kutató számára egyaránt. Silverman (2004) a hangfelvételek előnyeinek tárgyalásánál kiemeli azt, hogy a felvételek akárhány alkalommal meghallgathatók, így szükség esetén az átírásuk is pontosítható. A többszöri visszahallgatás hozzájárulhat a kvalitatív elemzések ciklikus jellegének kiemeléséhez, mert az újabb meghallgatás során már akár más irányt vehet az elemzés. Mindez az elméletvezérelt és az adatvezérelt elemzési módok kombinálásához is vezethet, továbbá amennyiben több kódoló hallgatja vissza a felvételt, az elemzés során a személyi triangulációnak köszönhetően megbízhatósági kérdések is napirendre kerülnek, és lehetőség van a felvételek során alkalmazott kódolás megbízhatóságának meghatározására is. Ezt támasztja alá Corden és Sainsbury (2006) is, amikor kiemelik, hogy az idézetek bizonyítékként is szolgálnak, hiszen az eredeti adatok segítik az olvasót a feldolgozás pontosságának megítélésében. Ekkor a megbízhatóság mellett az érvényesség is megjelenik, releváns elemmé válik a trianguláció. A hangfelvételek előnyeinek feltárásánál az előbbieken megfogalmazott gondolatmenetet viszi tovább Kuckartz (2012), kiemelve többek között a pontosságot, a szó szerinti idézés lehetőségét, az egyszerű értékelést, az interjútechnikák kritikai reflexióját, valamint a körültekintő dokumentálás lehetőségét. Az előnyök mellett hátrányokról is célszerű említést tenni. Például „a minden rögzítésének kényszere” akár elbizonytalaníthatja az interjúpartnereket az interjúk során, vagy gátolhatja a spontaneitást. A probléma előzetes felkészítő beszélgetéssel tompítható, vagy számos esetben akár ki is küszöbölhető (Kuckartz, 2012; Sántha, 2022).

A regisztrált adatok szöveggé konvertálása során célszerű többféle szempontot és feldolgozási szakaszt szem előtt tartani. Általában az átírási szabályok megállapítását követi a szövegek tulajdonképpeni írásos rögzítése (átírása, melyet célszerű szoftver segítségével elvégezni), majd az írott szöveg korrekktúrázása és az anonimizálás következik. Mindezek után – szöveges dokumentumként – mentjük a létrehozott korpuszokat, majd importáljuk abba a szoftverbe, amellyel a kvalitatív adatelemzést végezzük (Kuckartz, 2012). Az átírás időigényességének mellőzése érdekében ma már a technikai fejlődés lehetővé teszi, hogy direkt a kvalitatív adatok elemzésére alkalmas szoftverben kódoljuk a felvételeket. Ez technikailag kivitelezhető, de gondoljuk végig azt, hogy az átírás folyamata és az ennek köszönhetően létrejött szövegtörzsszöveg hasznos lehet a további elemzések számára is, mert például segítik a különböző témák vagy szavak közötti keresést, hozzájárulhatnak a szöveg viszonylag gyors kódolásához (Sántha, 2022). Továbbá az átíratok akkor is kiválóan használhatók, ha például a mimika, a testbeszéd áll a vizsgálat fókuszában. Ennek értelmében minél inkább a szóbeli beszédhelyzet rögzítése játszik kiemelt szerepet egy elemzésben, annál hangsúlyosabban tanácsolt a pontos, részletes átírás elkészítése (Rädiker és Kuckartz, 2019).

Indokolt figyelni arra is, hogy minden átírási-lejegyzetelési folyamat információvesztést generál(hat) – az átírás analitikus adatredukciót és első interpretációt ábrázol.

A szövegek átírása egyben egy reflektív, rendszerező folyamat, melyet az átíró által felállított szabályok vezérelnek. A kvalitatív kutatás a jelentés megragadására irányul, amely az átírás (vagy a fordítás) során akár sérülhet is (Havlin, 2022). Ezért az elemzőnek olyan reflektív keret megalkotására van szüksége, amely segíti a vizsgálat kivitelezését és az adatok értelmezését. Ebben a többdimenziós reflektív térben többek között megtörténhet a kutatási tevékenységet meghatározó mögöttes elemzői gondolkodásmód feltérképezése vagy szükség esetén a speciális kutatási kontextus feltárása, ami a vizsgálat metodológiai követelményeinek teljesítéséhez járul hozzá. Ezért, az adatvesztés szempontjából, különös figyelmet érdemel a spontán beszédhelyzetek sajátosságainak a feljegyzése az adatok átírásakor és kódolásakor. Például a kontextus megjelölése, a beszédfolyamatban megjelenő komplementer nyelvi viselkedések, non-verbális kommunikáció elemeinek (nevetés, szökeresés, hatásszünet, mosoly, testtartás, stb.) feljegyzése. Az említett esetben az elhangzottak fonetikai, ortográfiai feljegyzésén túl szükséges az extra-verbális jelenségek feltüntetése is. Jefferson (1985) szerint a multimodális átírás célja, hogy a nyelvi produkció túlmenően szemléltesse az interaktivitást, az időbeliséget, a cselekvés linearitását. Ez a típusú adatrögzítés mindig egyedi helyzeteket generál, ezért inkább holisztikus adatrögzítést szorgalmaz.

Nagy kihívást jelent ugyanakkor a két- vagy többnyelvű nyelvi produkciók átírása, akár egy nyelvőrai osztálytermi párbeszéd elemzése kapcsán (kódváltásos vagy transzlingváló beszédhelyzetekben), hiszen ezen esetekben szükséges a különböző nyelvekhez tartozó szegmensek átírása, majd ezek egységesítése (lefordítása egy nyelvre) a publikáció nyelve szerint. A kutató nyelvtudása lehetőségként vagy korlátozó tényezőként jelenhet meg a kutatás során. A többnyelvű kutató növelheti például az interjúalany hajlamát a szókölcsönzésre vagy a transzlingválásra, továbbá az egynyelvű kutató akaratlanul ugyan, de sajátos lefedettséggel (kevésbé) tárhat fel és ezáltal nem értelmezhet megfelelően bizonyos szituációkat, kulturális szokásokat, így az árnyalt reprezentációk elérése kérdésessé válik. A kvalitatív adatok feldolgozása elsősorban az átvihetőség fokozatairól szól, azt veszi figyelembe, hogy miként működik a beszédből írott szöveggé konvertálás, vagy több nyelv esetén hogyan kezelhető az egyik nyelvről a másikra történő fordítás. Ilyenkor az interjúalany és a kutató által létrehozott jelentés átvihetőségéről van szó (Havlin, 2022).

Ezen a ponton célszerű szétválasztani a hangfelvételeket a videófelvételektől. Míg a hanganyagok feldolgozásánál természetes, hogy az eredeti hangfelvétel helyett szöveges feljegyzésekkel dolgozunk, addig a videófelvételeknél a legtöbbször az elemzés során párhuzamosan kezeljük a képi anyagot és az átíratot, és így mindkettőt kódoljuk (Rädiker és Kuckartz, 2019; Sántha, 2022). A legépebb szövegek kvalitatív tartalomelemzésre történő előkészítésekor minden részletre figyelünk, rögzítjük a beszélgetések közötti szüneteket, a hangsúlyt, a mosolyt, a mimikát, mert mellőzésük akár torzító hatású is lehet a vizsgálat számára. Továbbá kutatói csoportmunka esetében elengedhetetlen, hogy mindenki ugyanazt a jelrendszert használja, különben követetlenné válik a folyamat. A pontos átíratok készítésére számos egyszerűbb vagy összetettebb átírási szisztéma létezik (Dresing és Pehl, 2018; Silverman, 2004), továbbá az EXMARaLDA (www.exmaralda.org) szoftver szintén megfelelő lehet a cél eléréséhez (Kuckartz, 2012; Sántha, 2022).

Multikódolt adatokra (szöveg, kép, audió- és videóadat) vonatkozóan, az adatértelmezéssel kapcsolatban érzékeny, folyamatszerű és mély értelmezési típusok különböztethetők meg, amelyek nem mondanak ellent egymásnak, hanem komplementerként viselkednek, és az értelmezés azon szakaszaira utalnak, ahol releváns szerepet tölt be a reflektív kutatásvezetés (Havlin, 2022). A többnyelvű vagy interkulturális adatok érzékeny értelmezésénél célszerű körültekintően eljárni és pontosan dokumentálni mindent, továbbá fordítók alkalmazása esetén indokolt bevonnai őket a kutatócsoportba, és megismertetni velük a kutatás fázisait, működését, célrendszerét. Folyamatszerű értelmezésnél

kiemelendő, hogy az adatok átírása egyben értelmezési folyamat is, ebből kifolyólag nem mindegy, hogy ki és hogyan készíti az átírást (Havlin, 2022; Reichertz, 2016; Rosenthal, 2018). Továbbá Gadamer (2000) az értelmezés mélyebb szintjére hívta fel a figyelmet, kiemelve, hogy a jelentésátvitel és értelmezés első aktusa már a hallgatásban is benne van („aktív hallgatás”). Az interjúalany elbeszélésének meghallgatásakor, ha a jelentés a beszéd és a hallgatás kapcsolatának segítségével konstruálódik, akkor elválaszthatatlan a megértéstől.

Kutatómódszertani szempontból célszerű tekintettel lenni arra, hogy az idézeteket tartalmazó elemzések láttatják az adatok és a kutatás kompatibilitását. Felmerülhet viszont a kvalitatív vizsgálatok esetén egyik leggyakrabban alkalmazott kérdés, a telítettségi határ elérésének problémája (Saunders és mtsai, 2018). A telítettségi határ (vagy elméleti telítettség) szerint a vizsgálat eljut abba a fázisba, amikor az új adatokból nyert információk már nem segítik az új információk kinyerését, az újabb kategóriák újabb tulajdonságainak képzését. Viszont az elméleti telítettség szubjektív, kutatótól függhet, hogy mikor érzük el a telítettségi határt. Az elemző jártassága, elmélet-érzékenysége segíthet abban, hogy felismerje a telítődés alapvető jegeit, például az információk ismétlődését vagy a kategóriák igazoltá válását.

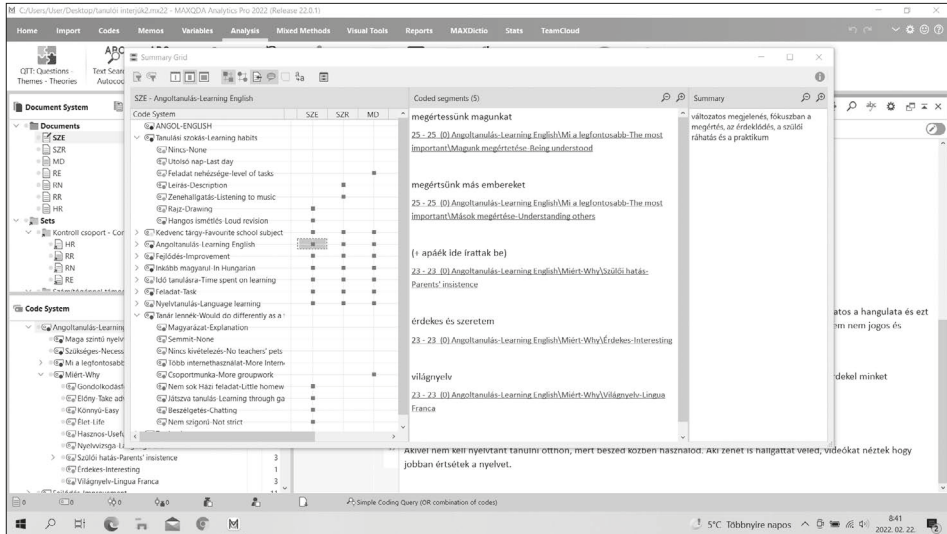
Multikódolt adatokra (szöveg, kép, audió- és videóadat) vonatkozóan, az adatértelmezéssel kapcsolatban érzékeny, folyamatszerű és mély értelmezési típusok különböztethetők meg, amelyek nem mondanak ellent egymásnak, hanem komplexenterként viselkednek, és az értelmezés azon szakaszaira utalnak, ahol releváns szerepet tölt be a reflektív kutatásvezetés (Havlin, 2022). A többnyelvű vagy interkulturális adatok érzékeny értelmezésénél célszerű körültekintően eljárni és pontosan dokumentálni mindent, továbbá fordítók alkalmazása esetén indokolt bevonni őket a kutatócsoportba, és megismertetni velük a kutatás fázisait, működését, célrendszerét.

Idézetek az automatizált elemzési folyamatban

A számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzés, valamint az online térben végzett vizsgálatok az automatizálhatóság kérdését tették aktuálissá. Az online tér digitális tartalmainak feldolgozása és az átirrt szövegtörzsek, a Twitter-, a Facebook-, az Instagram-adatok új kontextusba helyezték a szövegtörzsek kvalitatív tartalomelemzését, valamint a vizuális tartalomelemzés alkalmazhatóságát a különféle képi objektumokon. Ebben az új kontextusban egy „rég” szereplő, a szoftver is fókuszba kerül.

A kvalitatív tartalomelemzési típusok fázisainak félig automatizált jellegét vizsgálva Hoxtell (2020) megállapította, hogy a kvalitatív tartalomelemzés bizonyos részei automatizálhatók, mások pedig nem. Az automatizálhatóságnál a szoftverek nagy mennyiségű adatok összegyűjtésére és precíz válogatására alkalmasak, ezért az eset- és/vagy változóorientált kvalitatív elemzésekben kiválóan használhatók a különféle témák azonosítására, az elméletvezérelt kategóriaállításra vagy az eredmények vizualizációjára. Az elemzőnek az eredmények interpretálása során célszerű áttekinteni az alkalmazott eljárás alapelveit, a kutatás részleteit és az eredmények szemléletes bemutatását (vizualizációját). Ekkor a kutatási folyamat az automatizálástól az emberi döntések irányába tolódhat

el, ami egyben nagymértékű szubjektivitást is jelent (Waldherr és mtsai, 2019). A kutatók – ellentétben a szoftverekkel – az adatok körültekintő kezelése és feldolgozása mellett figyelembe veszik az elemzés kontextusát, személyes tapasztalataik, valamint előzetes ismereteik alapján új összefüggések feltárásához jutva (Sántha, 2022).

1. ábra. Idézetek a kódalapú keresés során a MAXQDA-ban

Az 1. ábra az idézetek MAXQDA-ban történő kezelhetőségére ad egy példát a szoftver Summary Grid funkciójának alkalmazásával. A strukturált interjúelemzés során keletkezett kódrendszer egy tetszőleges kódjára vonatkoztatott keresés alapján láthatók az adott kódhoz társított szövegcsoportok (*Coded segments*), továbbá lehetőség van az elemzői megjegyzések, kommentárok rögzítésére is (*Summary*). Az ábra jól tükrözi azt, hogy a szoftver segíti és gyorsítja a keresést, akár többszáz oldalnyi szövegcsoportból is néhány másodperc alatt nyerünk ki információkat, viszont a kontextusfüggő elemzéshez, az új jelentések, értelmezések, összefüggések megfogalmazásához szükség van a kutató elemző-értelmező megközelítéseire. Az automatizálás megszünteti a kvalitatív és a kvantitatív szemlélet közötti határokat, és kvalitatív jellegű elemzések esetén is hangsúlyozza a számszerűsítést (az 1. ábránál maradvány például gyakoriságok kimutatásával haladhat tovább a folyamat). Meglátásunk szerint az automatizálás a humán valóság árnyalt reprezentációjának megértését nem teszi lehetővé, ezért – Hoxtell (2020) eredményeivel összhangban – érdemes elsősorban arra megkeresni a választ, hogy az automatizált elemzés támogatja-e egy adott kutatásban a kvalitatív értelmezéseket. A kérdésre adott válasz meghatározó a további adatkezelési folyamatra vonatkozó döntéseinkben.

Összegzés

Az idézetek túl azon, hogy segítik a kvalitatív vizsgálatok átláthatóságát, hozzájárulnak az elemzési folyamat és/vagy a megállapítások illusztrálásához is (Eldh és mtsai, 2020). Ebben a tanulmányban az idézetek kvalitatív kutatómódszertani aspektusainak metaelemzését mutattuk be, helyenként az elmélet gyakorlati szemlélettelésével és sok kivitelezési útmutatóval. Az ismerttetett módszertani megközelítés magyar és idegen nyelvű

hétköznapi és szaktudományos szövegek idézeteinek vizsgálatára egyaránt alkalmas. A tanulmány feltárta a kvalitatív vizsgálatok során megjelenő idézetek formai és tartalmi elemeit, funkcióját, az idézetek típusait és szerepét a különféle kategóriaállítás során, továbbá hangsúlyt helyezett az átírási lehetőségek tárgyalására, felhívta a figyelmet az automatizált elemzési folyamat és az idézetek alkalmazása körüli dilemmákra. Ezenfelül a tanulmány teoretikus és gyakorlati aspektusainak tárgyalása rávilágít arra is, hogy az idézetek kiválóan kezelhetők a különféle trianguláció-típusokat alkalmazó kvalitatív elemzések során. Így a neveléstudomány szerteágazó területeit, valamint a tanárképzést és -továbbképzést érintő elemzések mellett releváns információkkal szolgál az interdiszciplináris témákban folytatott kvalitatív vagy kombinált paradigma szerinti vizsgálatok számára is.

Irodalom

- Barton, D. & Lee, C. (2017). Methodologies for researching multilingual online texts and practices. In Martin-Jones, M. & Martin, D. (szerk.), *Researching Multilingualism. Critical and ethnographic perspectives*, Routledge, Taylor & Francis Group. 142–154.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2015). *A kvalitatív kutatás alapjai*. L'Harmattan.
- Corden, A. & Sainsbury, R. (2006). Exploring “quality”: Research participants’ perspectives on verbatim quotations. *International Journal of Social Research Methodology*, 9(2), 97–110. <https://www.york.ac.uk/inst/spru/pubs/pdf/verbquotresearch.pdf> DOI: 10.1080/13645570600595264
- Creswell, J. (2012). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage.
- Dresing, T. & Pehl, T. (2018). *Praxisbuch Interview, Transkription & Analyse. Anleitungen und Regelsysteme für qualitatív Forschende*. 8. Auflage. Audio-transkription. <https://www.audiotranskription.de/downloads#praxisbuch> Utolsó letöltés: 2020. 12. 14.
- Eldh, A. C., Arestedt, L. & Berterö, C. (2020). Quotations in Qualitative Studies: Reflections on Constituents, Custom, and Purpose. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1–6. DOI: 10.1177/1609406920969268
- Elo, S., Kääriäinen, M., Kanste, O., Pölkki, T., Utriainen, K. & Kyngäs, H. (2014). Qualitative Content Analysis: A Focus on Trustworthiness. *Sage Open*, január-március, 1–10. DOI: 10.1177/2158244014522633
- Flick, U. (2008). *Triangulation. Eine Einführung*. VS Verlag.
- Gadamer, H-G. (2000). *Hermeneutische Entwürfe: Vorträge und Aufsätze*. Mohr-Siebeck.
- Haberfellner, C. & Fenzl, T. (2017). The utility value of research evidence for educational practice from the perspective of preservice student teachers in Austria – A qualitative exploratory study. *Journal for Educational Research Online*, 9(2), 69–87. https://www.pedocs.de/volltexte/2017/14897/pdf/JERO_2017_2_Haberfellner_Fenzl_The_utility_value.pdf
- Havlin, T. (2022). Multilingualism and translanguaging in migration studies: Some methodological reflections. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum Qualitative Social Research*, 23(1) DOI: 10.17169/fqs-23.1.3730
- Hoxtell, A. (2020). *Semi-Automation of qualitative content analysis*. GOR – General Online Research 2020 Conference. https://www.researchgate.net/publication/344283767_Semi-Automation_of_Qualitative_Content_Analysis Utolsó letöltés: 2020. 12. 19. DOI: 10.13140/RG.2.2.18899.40485
- Jefferson, G. (1985). An exercise in the transcription and analysis of laughter, In Van Dijk, T. A. (szerk.), *Handbook of Discourse Analysis*. Vol. 3. Academic Press. 25–34.
- Kuckartz, U. (2012). *Qualitative Inhaltsanalyse. Methoden, Praxis, Computerunterstützung*. Beltz Juventa.
- Mondada, L. (2019). Transcription in Linguistics. In Litosseliti, L. (szerk.), *Research Methods in Linguistics*. Second edition. Bloomsbury Academic. 86–114. DOI: 10.5040/9781350043466.ch-005
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: theoretical foundation, basic procedures and software solution*. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-395173> Utolsó letöltés: 2020. 12. 08.
- Mrázik Julianna (2020). *A kollegiális reflexió*. https://www.researchgate.net/publication/342365830_Mrazik_Julianna_A_KOLLEGIALIS_REFLEXIO Utolsó letöltés: 2020. 12. 13. DOI: 10.13140/RG.2.2.16896.87047
- Noble, H. & Smith, J. (2015). Issues of validity and reliability in qualitative research. *Evidence-Based Nursing*, 18(2), 34-35. DOI: 10.1136/eb-2015-102054
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. Sage.
- Polit, D. & Beck, C. (2016). *Nursing research: Generating and assessing evidence for nursing practice*. 10th ed. Wolters Kluwer.

- Potter, J. (1996). *An analysis of thinking and research about qualitative methods*. Lawrence Erlbaum. DOI: [10.4324/9780203811863](https://doi.org/10.4324/9780203811863)
- Rädiker, S. & Kuckartz, U. (2019). *Analyse qualitativer Daten mit MAXQDA. Text Audio und Video*. Springer. DOI: [10.1007/978-3-658-22095-2](https://doi.org/10.1007/978-3-658-22095-2)
- Rädiker, S. & Kuckartz, U. (2020). *Focused Analysis of Qualitative Interviews with MAXQDA*. MAXQDA Press.
- Reichert, J. (2016). *Qualitative und interpretative Sozialforschung*. Springer.
- Rosenthal, G. (2018). *Interpretive social research: An introduction*. Göttingen University Press. DOI: [10.17875/gup2018-1103](https://doi.org/10.17875/gup2018-1103)
- Rymes, B. (2020). *How We Talk about Language: Exploring Citizen Sociolinguistics*. Cambridge University Press. DOI: [10.1017/9781108770194](https://doi.org/10.1017/9781108770194)
- Sandelowski, M. (1994). Focus on qualitative methods: The use of quotes in qualitative research. *Research in Nursing & Health*, 17(6), 479–482. DOI: [10.1002/nur.4770170611](https://doi.org/10.1002/nur.4770170611)
- Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H. & Jinxs, C. (2018). Saturation in qualitative research: Exploring its conceptualization and operationalization. *Quality & Quantity*, 52(4), 1893–1907. DOI: [10.1007/s11135-017-0574-8](https://doi.org/10.1007/s11135-017-0574-8)
- Sántha, K. (2018). The Development of Reflective Thinking in the First Six Years of Teaching. *Indonesian Research Journal in Education*, 2(2), 6–18. DOI: [10.22437/irje.v2i2.5523](https://doi.org/10.22437/irje.v2i2.5523)
- Sántha Kálmán (2022). *Kvalitatív tartalomelemzés*. Eötvös József Könyvkiadó.
- Schiek, D. (2022). Schriftliche Online-Interviews in der qualitativen Sozialforschung: zur methodologischen Begründung einer neuen Forschungspraxis. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum Qualitative Social Research*, 23(1). DOI: [10.17169/fqs-23.1.3754](https://doi.org/10.17169/fqs-23.1.3754)
- Silverman, D. (2004). *Interpretarea datelor calitative*. Polirom.
- Tong, A., Sainsbury, P. & Craig, J. (2007). Consolidated criteria for reporting qualitative research (COREQ): A 32-item checklist for interviews and focus groups. *International Journal for Quality in Health Care*, 19(6), 349–357. DOI: [10.1093/intqhc/mzm042](https://doi.org/10.1093/intqhc/mzm042)
- Waldherr, A., Wehden, L.-O., Stoltenberg, D., Miltner, P., Ostner, S. & Pfetsch, B. (2019). Induktive Kategorienbildung in der Inhaltsanalyse: Kombination automatischer und manueller Verfahren. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum Qualitative Social Research*, 20(1). <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-20.1.3058> Utolsó letöltés: 2020. 03. 26. DOI: [10.17169/fqs-20.1.3058](https://doi.org/10.17169/fqs-20.1.3058)
- White, C., Woodfield, K., Ritchie, J. & Ormston, R. (2014). Writing up qualitative research. In Ritchie, J., Lewis, J., McNaughton, N. C. & Ormston, R. (szerk.), *Qualitative research practice*. Sage. 368–400.

Absztrakt

A rendszerezés igényével fellépő kvalitatív vizsgálatok módszertani hátterének elemzésénél lényeges tartalmi csomópontot jelent az idézetek használata. Jelen tanulmány a kutatási folyamat elméleti és gyakorlati aspektusainak összefüggéseire épít, ezért a teoretikus háttér mellett konkrét kutatási példák alapján illusztrálja az idézetek alkalmazhatóságát a kvalitatív vizsgálatokban. Célja bemutatni a szövegtörzsek elemzése során megjelenő különféle idézetek formai és tartalmi elemeit, funkcióját, az idézetek típusait és szerepét az elméletvezérelt, adatvezérelt és kombinált kategóriaállítás során. Ezenfelül a tanulmány kitér az átírás, a szövegtörzsszé konvertálás szempontjaira és a folyamat szoftveres hátterére, valamint illusztrálja az idézetek szerepét a kvalitatív (tartalom)elemzés automatizált folyamatában. A tanulmány releváns információkkal segíti mindazon kutatókat, gyakorló pedagógusokat, hallgatókat, akik kvalitatív vizsgálatokban kiemelt figyelmet szánnak az idézetek szerepének.

Kulcsszavak: automatizálás, idézet, kvalitatív vizsgálat, szövegtörzsszé konvertálás